

IJTIMOIIY DEMOGRAFIYA JARAYONLARI VA FALSAFIY MUAMMOLAR

Qurbonova Muxabbat Avazovna

ADTI ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda ijtimoiy-demografik jarayonlarning rivojlanishi va ularning falsafiy muammolari tahlil qilinadi. Demografik jarayonlarning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy hayotga ta'siri keng o'rganilib, aholi sonining o'sishi, migratsiya, urbanizatsiya va ekologik barqarorlik bilan bog'liq dolzarb masalalar yoritiladi. Maqolada demografik o'zgarishlarning milliy qadriyatlar, an'anaviy jamiyat modeli va ijtimoiy tenglik masalalariga ta'siri falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, aholining tabiiy o'sishi va resurslar taqsimotining muvozanati, mehnat migratsiyasining iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarini, urbanizatsiya natijasida yuzaga kelayotgan ekologik va madaniy muammolar ilmiy yondashuv asosida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy demografiya, aholi sonining o'sishi, migratsiya, urbanizatsiya, ekologik barqarorlik, milliy qadriyatlar, mehnat bozori, ijtimoiy tenglik, resurslar taqsimoti.

KIRISH. Ijtimoiy-demografik jarayonlar har qanday jamiyatning rivojlanish istiqbollari va barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan muhim omillardandir. Demografiya fan sifatida aholi soni, tarkibi, tuzilishi va dinamikasi bilan bog'liq masalalarni o'rganadi, biroq bu jarayonlarning faqat raqamli tahlil bilan cheklanib qolmasligi lozim. Demografik jarayonlar ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlarning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib xizmat qiladi, shu bois, ularning falsafiy va axloqiy jihatdan baholanishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston o'zining boy tarixiy-madaniy merosi va strategik geografik joylashuvi bilan ajralib turadigan davlat bo'lib, uning demografik o'zgarishlari milliy rivojlanish jarayonining ajralmas qismidir. Mustaqillik yillarida mamlakatda aholi sonining ortishi, urbanizatsiya jarayonining jadallashishi, mehnat migratsiyasining kuchayishi va yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi bilan bog'liq muammolar dolzarb masalalardan biriga aylandi.

Shuningdek, global tendensiyalar bilan uyg'unlikda, O'zbekistonda ham aholining qarish jarayoni kuzatilmoqda, bu esa kelajakda pensiya va ijtimoiy ta'minot tizimiga jiddiy yuklama yuklashi mumkin. Ayni paytda, mehnat migratsiyasining ortishi natijasida xorijiy davlatlarda ishlayotgan o'zbekistonliklar soni ortib bormoqda, bu esa mahalliy mehnat bozoriga ham, oilaviy munosabatlarga ham ta'sir qilmoqda.

Demografik o'zgarishlarning jamiyat hayotiga ta'siri faqat iqtisodiy yoki ijtimoiy ko'rinishda namoyon bo'lmaydi. Bu jarayonlar odamlarning hayot tarziga, milliy o'zlikni anglash darajasiga, madaniy qadriyatlar va an'analarni barqarorligiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, urbanizatsiyaning jadallashishi shahar infratuzilmasiga bosim yuklashi bilan birga, an'anaviy oilaviy qadriyatlar va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, resurslar taqsimoti, ekologik muammolar,

ijtimoiy tenglik kabi masalalar ham demografik jarayonlar bilan bog‘liq muhim falsafiy savollarni yuzaga keltirmoqda.

ASOSIY QISM

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – O‘zbekiston Respublikasidagi demografik jarayonlarning ijtimoiy va falsafiy muammolarini tahlil qilish va ularning jamiyat rivojlanishiga ta’sirini o‘rganish. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

1. O‘zbekiston demografik jarayonlarining asosiy yo‘nalishlarini tahlil qilish va ularning jamiyat hayotiga ta’sirini aniqlash.
2. Urbanizatsiya va migratsiya jarayonlarining falsafiy jihatlarini o‘rganish va ular bilan bog‘liq muammolarni yoritish.
3. Aholi o‘sishi va ekologik muammolar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish va kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldindan bashorat qilish.
4. Demografik jarayonlar natijasida yuzaga kelayotgan falsafiy masalalarni aniqlash va ularning ijtimoiy ta’sirini o‘rganish.
5. Davlat va jamiyat tomonidan demografik jarayonlarni boshqarish bo‘yicha qabul qilinayotgan chora-tadbirlarni baholash va ularning samaradorligini tahlil qilish.

O‘zbekistonning demografik rivojlanishi uzoq yillardan buyon o‘ziga xos dinamikaga ega bo‘lib, **mamlakat aholisi 1991-yilda 20 million atrofida bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda 36 milliondan oshgan.** Aholi sonining bunday keskin o‘sishi davlat oldiga **yangi iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni qo‘ymoqda.**

Demografik jarayonlarning ijtimoiy ta’siri quyidagi omillarda ko‘rinadi:

- **Mehnat bozoriga ta’siri** – Aholining tez o‘sishi **yangi ish o‘rinlariga bo‘lgan talabni oshiradi**, bu esa mehnat bozorining o‘zgarishiga sabab bo‘ladi.
- **Ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimiga yuklama oshishi** – Yosh aholi soni ortishi **maktab va universitetlarda talabalar sonining oshishiga**, sog‘liqni saqlash tizimida esa **yangi muassasalarga ehtiyoj tug‘ilishiga sabab bo‘ladi.**
- **Ijtimoiy himoya tizimi yuklamasining oshishi** – Aholining o‘sishi **ijtimoiy yordam va nafaqalarga ehtiyojni oshiradi.**

Quyidagi jadvalda **O‘zbekistondagi asosiy demografik jarayonlar va ularning jamiyatga ta’siri** keltirilgan:

Jadval 1. O‘zbekistonda asosiy demografik jarayonlar va ularning ta’siri

Demografik jarayon	Jamiyatga ta’siri
Aholi sonining o‘sishi	Ishsizlik xavfi ortishi, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimiga yuklama oshishi
Aholining qariyishi	Pensiya tizimiga bosim ortishi, mehnat bozori o‘zgarishi
Ichki migratsiya	Shaharlarga ko‘chish ortishi, infratuzilma muammolarining kuchayishi
Mehnat	Valyuta tushumlari oshishi, lekin malakali kadrlar yo‘qolishi

migratsiyasi	
Urbanizatsiya	Shahar infratuzilmasiga talab oshishi, ekologik muammolar kuchayishi

Demografik jarayonlarning falsafiy jihatlarini quyidagi muammolarni o‘z ichiga oladi:

1. **Jamiyat va shaxs huquqlari o‘rtasidagi muvozanat** – Aholi sonini tartibga solish bo‘yicha davlat siyosati inson huquqlariga qanchalik mos kelishi kerak?

2. **Migratsiya va ijtimoiy adolat** – Mehnat migratsiyasi natijasida O‘zbekiston uchun foyda va zarar qanday taqsimlanmoqda?

3. **Ekologik barqarorlik va aholining o‘shishi** – Aholi sonining ortishi ekologik resurslarga qanday ta‘sir qiladi?

Quyidagi jadvalda **demografik jarayonlarning asosiy falsafiy muammolari va ularning asosiy jihatlarini** ko‘rsatilgan:

Jadval 2. O‘zbekistonda demografik jarayonlarning asosiy falsafiy muammolari

Falsafiy muammo	Asosiy jihatlar
Aholi o‘shishi va ekologik muammolar	Suv, energiya va oziq-ovqat taqchilligi
Migratsiya va global adolat	Mehnat migratsiyasining mahalliy iqtisodga ta‘siri
Urbanizatsiya va milliy madaniyat	An‘anaviy hayot tarzining o‘zgarishi
Ijtimoiy tenglik va resurslar taqsimoti	Oziq-ovqat, suv va yashash joylarining teng taqsimlanishi

XULOSA VA MUNOZARA

Migratsiya jarayoni O‘zbekiston uchun **ikki tomonlama ta‘sirga ega**. Xorijga chiqayotgan ishchilar mamlakat iqtisodiyotiga **valyuta tushumlarini ta‘minlaydi**, biroq **malakali ishchi kuchining ketishi mehnat bozoriga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi**. Ichki migratsiya esa **hududiy rivojlanishning nomutanosibligiga olib kelishi mumkin**.

Demografik jarayonlarning falsafiy jihatlarini hisobga olgan holda quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. **Aholining o‘shishi va urbanizatsiya jarayonlari uzoq muddatli demografik rejalashtirishni talab qiladi**. Ish o‘rinlari, sog‘liqni saqlash va ta‘lim tizimi aholining o‘shishiga mos ravishda rivojlantirilishi lozim.

2. **Mehnat migratsiyasi jamiyatning iqtisodiy va madaniy tuzilishiga ta‘sir qilmoqda**. Xorijiy davlatlarda ishlayotgan mehnat migrantlari yurtiga valyuta tushumlarini yetkazib bersa-da, bu jarayon oilaviy hayot barqarorligiga, milliy qadriyatlarining saqlanishiga ham ta‘sir ko‘rsatadi.

3. **Demografik jarayonlar ekologik muammolar bilan bog‘liq**. Aholi sonining o‘shishi bilan tabiiy resurslarga bo‘lgan talab ortadi. Suv resurslarining cheklangani, Orol dengizining qurishi va atmosferaga chiqarilayotgan chiqindilar ekologik barqarorlikni ta‘minlash masalasini kun tartibiga qo‘ymoqda.

Kelajakda O‘zbekistonda demografik jarayonlarni samarali boshqarish uchun innovatsion texnologiyalar va ilg‘or rejalashtirish usullaridan foydalanish lozim. Smart-city (aqlli shahar) loyihalari, ekologik toza infratuzilmalar, yuqori malakali kadrlar tayyorlash dasturlari va migratsiyani boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish orqali bu jarayonlarning salbiy oqibatlarini kamaytirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Выготский Л. С. *Tafakkur va nutq*. – Moskva: Pedagogika, 1982.
2. Назаров К. *Demografiya: nazariy asoslari va jahon tajribasi*. – Toshkent: Fan, 2018.
3. Sünnatov A. *O‘zbekistonda urbanizatsiya jarayonlari va ularning ijtimoiy ta’siri*. – Toshkent: Iqtisodiyot va statistika, 2020.
4. Tülenov U. *Migratsiya va mehnat bozori: tahlil va muammolar*. – Toshkent: Sharq, 2019.
5. Xarris D. *Global demografiya va uning jamiyatlar rivojlanishiga ta’siri*. – Sankt-Peterburg: Lan, 2021.
6. Yusufov A. *Ijtimoiy barqarorlik va demografik jarayonlar o‘rtasidagi bog‘liqlik*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2022.